

Robert Jop

(State Archives in Lublin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-1357-0435>

e-mail: robert.jop@wp.pl

Plany miasta Łęczna z XIX w. Geneza i ikonografia

The City Plans of Łęczna from 19th Century. The Origins and Iconography

ABSTRACT

This article discusses issues of cartographic sources documenting the history of Łęczna, i.e. the city plans and its fragments. Historians working on this topic have not expressed any increased interest in the matter. Their attention was focused on a plan from 1846, made after the fire in the city which took place on 10 November¹. The plan was published as one piece or in fragments, but mainly in order to draw the attention to the very fact of its existence, as an overall characterization of presenting Łęczna, or it was referred to while discussing various aspects of the town's history. However, both in this case and in the case of other city plans, no source studies have even been made.

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Robert Jop, the State Archive in Lublin, 13 Jezuicka Street, Lublin 20-950, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Author's own funds			
SUBMITTED: 2023.04.18	ACCEPTED: 2023.12.22	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS			

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Zbiór planów różnych urzędów [dalej: ZPRU], sygn. 267 (Plan 1846 r.).

The sources that are used come from the collection of the National Archives in Lublin, National Library, and the Central Archives of Historical Records in Warsaw.

While presenting individual plans, their origins and iconography was discussed. It should be stated that in this context, the cartography of Łęczna is rather poor. We have only six city plans. This results from the fact that the city was of little importance as an administrative, economic, and political centre, additionally being a private property. The plans that had been made consist primarily of the image of the city fragments, while the full plans, apart from the one from 1846, are rather schematic and simplified. This makes it impossible to capture the dynamics of spatial changes in the development of Łęczna in the 19th c.

The query was not of intentional nature. It was rather piecemeal. Therefore, one should not expect to find the plans of Łęczna as separate archival units in the known studies and reviews of archive collections. It is more likely that they could be found as attachments to various cases.

Key words: cartography, Łęczna, city plan, iconographic sources

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule poruszono zagadnienie źródeł kartograficznych do dziejów Łęcznej, czyli planów miasta i jego fragmentów. Nie były one przedmiotem wzmózonego zainteresowania historyków przedmiotu. Główną uwagę skupiano jedynie na planie z 1846 r., sporządzonym po pożarze miasta, który miał miejsce w dniu 10 listopada rzeźzonego roku². Publikowano go w całości lub we fragmentach, jednak zazwyczaj w celu zwrócenia uwagi na sam fakt jego istnienia, całościowego charakteru prezentacji Łęcznej lub odwoływano się do niego, omawiając różne aspekty dziejów miejscowości. Nie powstało natomiast zarówno w tym, jak też w przypadku innych planów, ich opracowanie źródłoznawcze. Wykorzystane źródła pochodzą z zasobu Archiwum Państwowego w Lublinie, Biblioteki Narodowej oraz Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.

Przedstawiając poszczególne plany, omówiono genezę ich powstania i ikonografię. W tym kontekście należy stwierdzić, że kartografia Łęcznej jest dość uboga. Znamy zaledwie sześć planów miejskich. Wynika to między innymi z faktu, że miasto miało niewielkie znaczenie jako ośrodek administracyjny, gospodarczy i polityczny, dodatkowo będąc własnością prywatną. Na powstałe plany składają się przede wszystkim przedstawienia fragmentów miasta, natomiast całościowe, poza planem z 1846 r., są raczej schematyczne i uproszczone. Uniemożliwia to uchwycenie dynamiki zmian przestrzennych w rozwoju Łęcznej w okresie XIX w.

Wykonana kwerenda nie miała charakteru celowego. Była raczej wyrywkowa. Jednak ze znanej literatury oraz przeglądu zasobów archiwów nie należy się spodziewać odnalezienia planów Łęcznej jako osobnych jednostek archiwalnych. Bardziej liczyć można na to, że odnajdą się one jako załączniki do różnych spraw.

Słowa kluczowe: kartografia, Łęczna, plan miasta, źródła ikonograficzne

Źródła kartograficzne do dziejów Łęcznej, rozumiane jako plany miasta i jego fragmentów, nie były przedmiotem wzmózonego zainteresowania historyków przedmiotu. Główną uwagę skupiano jedynie na

² *Ibidem.*

planie z 1846 r., sporządzonym po pożarze miasta, który miał miejsce w dniu 10 listopada rzeczonego roku³. Publikowano go w całości lub we fragmentach, jednak zazwyczaj w celu zwrócenia uwagi na sam fakt jego istnienia, całościowego charakteru prezentacji Łęcznej lub odwoływano się do niego, omawiając różne aspekty dziejów miejscowości. Nie powstało natomiast – zarówno w tym, jak i w przypadku innych planów – ich opracowanie źródłoznawcze. Ostatnio w swojej książce Monika Bogusz opublikowała trzy plany fragmentów miasta, czyli Rynku I i przylegających do niego ulic⁴, zaczerpnięte z zespołu archiwalnego „Komisja Województwa Lubelskiego i Rząd Gubernialny Lubelski”, przechowywanego w Archiwum Państwowym w Lublinie⁵.

Artykuł niniejszy ma charakter przyczynkarski. Trudno jednak spodziewać się, aby zbiór kartograficzny przedstawiający Łęczną znacznie się powiększył. Wydane katalogi planów miast czy inne publikacje sporadycznie wspominają o Łęcznej, co w dużej mierze może wynikać z faktu, że jej przedstawienia stanowiły w tej części, którą znamy, załączniki do toczących się spraw, a nie oddzielne jednostki archiwalne⁶. Kwerenda tematyczna w omawianej sprawie byłaby więc żmudna, a jej efekt mógłby być niezadowolający.

Łęczna została założona w 1467 r.⁷ na lewym brzegu niewielkiej rzeki Świnki (dawniej *Lacznija*, *Jagielnica*, *Jagielka*), w miejscu, gdzie wpada ona do Wieprza (*Weper*), który stanowił zachodnią, naturalną granicę miasta lokacyjnego. Świnka od średniowiecza oddzielała je swoją wąską doliną od zamku Tęczyńskich, właścicieli miasta, zajmującego nadrzeczne wyniesienie terenu na prawym brzegu rzeki. Obydwa ośrodki, mając ze sobą relacje oparte na stosunkach własnościowych, żyły własnym życiem. Symbolem tej dychotomii była dolina Świnki. Takie warunki geograficzne, będąc dogodne dla miasta, wyznaczały jednocześnie kierunki rozwoju przestrzennego Łęcznej.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Bogusz, *Miasto Łęczna w okresie Królestwa Polskiego (1815–1866)*, Łęczna 2014, s. 23, il. 2; s. 200, il. 21; s. 202 il. 23.

⁵ APL, Komisja Województwa Lubelskiego i Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Administracyjny [dalej: KWLiRGL, WA], sygn. 265; sygn. 828.

⁶ A. Liczbiński, B. Ufnalewski, *Katalog planów miast polskich w Zbiorach Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej*, z. VI, *Ilustrowany katalog źródeł kartograficznych do historii budowy miast polskich*, Warszawa 1962, s. 18, nr 47; *Plany miast w polskich archiwach państwowych, katalog*, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach, Warszawa 1996, s. 209, nr 2454. Vide także: E. Przesmycka, *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*, Lublin 2001, s. 191–198.

⁷ *Przywilej lokacyjny miasta Łęcznej z 1476 roku*, oprac. R. Szczygieł, J. Kus, Łęczna 1993.

W XIX w. Łęczna administracyjnie należała do guberni lubelskiej, będąc położoną w odległości ok. 25 km od jej stolicy, Lublina. W tym czasie miasto przeżywało swój rozwój gospodarczy, bazując głównie na corocznych jarmarkach odbywających się w dzień św. Idziego (1 września), podczas którego handlowano bydłem i końmi, sprowadzanymi tu prawie z całej Europy. Okres prosperity skończył się w drugiej połowie XIX w., gdy targi przeniesiono do Lublina. Wraz z tym zaczął się stopniowy upadek miasta.

Cechą charakterystyczną Łęcznej było istnienie trzech rynków miejskich. Najstarszy, XV-wieczny, powstał wraz z lokacją miasta na prawie niemieckim w 1467 r. (obecnie Rynek II)⁸. Drugi, współcześnie pl. Kościuszki, wytyczono na przestrzeni lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII w.⁹ Z zapisów XIX-wiecznych znany jest Rynek III zwany żydowskim (*żydowskie miasto*), jeszcze w XVII w. będący częścią Rynku lokacyjnego¹⁰. W obrębie tych trzech miejsc koncentrowało się życie społeczne i gospodarcze mieszczan łęczyńskich. Rynki te, ich fragmenty oraz inne miejsca stanowiące przestrzeń Łęcznej znajdziemy na znanych planach miejskich pochodzących z XIX w.

Najstarszy z nich powstał w 1812 r. Wykonał go Leopold Gołuchowski (ok. 1780–1822), podpułkownik kwatremistrzostwa generalnego armii Królestwa Kongresowego i jednocześnie kartograf współuczestniczący w pracach nad jego rozgraniczeniem z Wolnym Miastem Krakowem. Gołuchowski dokumentował także na mapach wschodnie rubieże Królestwa¹¹. Na jednym z planów, zatytułowanym *Plan miast Lubartowa i Łęczny*, umieścił obydwie nadwieprzańskie miasta¹². Barwne mapy widnieją na jednym arkuszu papieru o wymiarach 20 × 33 cm, przy czym plany miast mają wymiary po 16,5 × 16,5 cm każdy. Arkusz oznaczony jest numerem 4. Lubartów znajduje się po jego lewej stronie, Łęczna po prawej. Plan Łęcznej przedstawia miasto, wieś Trębaczów (*Trembaczów*), ciągi komunikacyjne oraz cieki wodne. Główne drogi zaznaczone na planie kolorem brązowym wiodły, patrząc od północy, zgodnie z ruchem wskazówek zegara, *do Ostrowa, do Włodawy, do Puchaczowa, z Lublina, do Lubartowa*. Osobną, niepodpisaną odnogę drogi lubelskiej stanowi trakt do Trębaczowa.

⁸ R. Szczygieł, *Lokacja miasta Łęcznej*, w: *Studia z dziejów Łęcznej*, red. A. Sochacka, Łęczna 2017, s. 119 i nn.

⁹ R. Jop, *Rozwój przestrzenny Łęcznej w średniowieczu i w okresie nowożytnym*, w: *Studia*, s. 182–183.

¹⁰ *Ibidem*, s. 185.

¹¹ J. Pachoński, *Gołuchowski Leopold*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960, s. 265.

¹² Biblioteka Narodowa, Magazyn Kartografii, sygn. ZZK 6940.

Cieki wodne na planie Gołuchowskiego reprezentuje rzeka Wieprz (Rz. *Wieprz*), stanowiąca zachodnią granicę Łęcznej lokacyjnej, oraz rzeka Świnka, przedstawiona bez opisu. W obydwu przypadkach kreskami poziomymi i pionowymi zaznaczono skarpy zamykające doliny obydwu rzek.

Samo miasto zostało przedstawione w sposób uproszczony, co może wynikać z niewielkich rozmiarów części planu poświęconego Łęcznej. Autor zaznaczył barwionymi na brązowo prostokątami, w niektórych przypadkach złamanymi w podkowę lub literę *L*, ciągi zabudowań wypełniających rynki miejskie. Kilka obiektów, ważnych z racji wojskowego charakteru mapy, zostało oznaczonych symbolem lub opisanych. Do pierwszej grupy należy kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny. Symbolizuje go krzyż łańcusiński osadzony na kuli. Ponadto literą *L* umieszczoną w obrębie pastwisk miejskich zaznaczono opisane w legendzie *miejsce dogodne na staynie i koszary*. Podpisano także trzy strategiczne obiekty znajdujące się nad rzekami: karczmę, przewóz (most na Wieprzu) oraz dwór. Pastwiska miejskie, ogrody otaczające miasto oraz park dworski oznaczono kolorem zielonym¹³.

Z 1820 r. znamy kolejny plan, tym razem przedstawiający obecny Rynek II. Plan jest przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”¹⁴. Jego autorem był budowniczy województwa lubelskiego, Łukasz Rodakiewicz, założyciel Teatru Starego w Lublinie¹⁵. Mapa o tytule *Plan geometryczny* powstała na pojedynczym arkuszu papieru sygnowanym numerem 1, jest barwna i dołączona do akt sprawy związanej z budową na Rynku sklepów, stawianych przez dziedzica miasta, Fryderyka Ernesta Kalckreutha (?)¹⁶. Plan przedstawia Rynek wraz z wychodzącymi z niego i okalającymi go ulicami. Całość uzupełnia legenda tłumacząca kolory użyte na planie dla oznaczenia kamienic (różowy), domów drewnianych (szary), ulic oraz placów. Skalę mapy wyrażono w sążniach.

Centrum Rynku II wypełniają na planie kamienice i domy drewniane. Pod literą *A* przedstawiono budujące się sklepy, stykające się prawie z drewnianymi kramami żydowskimi, w tym czasie już nieużywanymi i opuszczonymi (litera *B*). Całość stanowiła kompleks budowli wyznaczonych w narożnikach literami *A*, *B*, *C*, *D*. Obok nich znajdowały się jeszcze inne zabudowania, zarówno murowane, jak i drewniane. W pierzejach

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych [dalej: KRSW], sygn. 3643, s. 171.

¹⁵ https://www.pl.wikipedia.org/wiki/%C5%81ukasz_Rodakiewicz [dostęp: 13.02.2023].

¹⁶ J.E. Leśniewska, *Właściciele Łęcznej w okresie nowożytnym – od Noskowskich do Ludwika Grabowskiego*, w: *Studia*, s. 319 i nn.

Rynku znajdowało się 19 kamienic, 7 domów drewnianych i 1 posesja niezabudowana. Z placu wychodziło 10 ulic, z czego 5 miało swoje nazwy. We wschodniej pierzei zaznaczona jest *Ulica Kościelna* leżąca między dwiema narożnymi uliczkami bez nazwy. Trakt o tej samej nazwie znajdujemy na planie z 1846 r., ale był on położony w innym miejscu, to znaczy przy kościele parafialnym (dzisiejsza ul. Lubelska). Z południowej pierzei odchodziła *Uliczka* oraz *Ulica Malowana* znana także z planu fragmentu Rynku I powstałego w 1837 r. W narożnikach pierzei zachodniej znajdowały się *Ulica Piekarska*, *Ulica nad Wieprznią* oraz pomiędzy nimi uliczka bez nazwy. W pierzei północnej położone były dwie ulice bez nazwy. Rynek II od wschodu zamykała ulica *Do Katolickiego Rynku* i od północy *Ulica przewozowa*¹⁷.

W 1837 r. proboszcz łączyński ksiądz Maksymilian Wrześniewski zawarł z Bernardem i Małgorzatą Przybylskimi umowę w sprawie dzierżawy placu z zabudowaniami, należącymi do funduszu kościoła Świętego Ducha w Łęcznej, znajdującymi się przy ul. Malowanej i Ruskiej¹⁸. Powstał w związku z tym plan autorstwa Budowniczego Obwodu Lubelskiego Ferdynanda Konotkiewicza¹⁹, przedstawiający rozmieszczenie posesji, oznaczonych numerem 105, czyli okolic obydwu ulic, dołączony do kontraktu²⁰. Ulice te położone były w zachodniej i południowo-zachodniej części Rynku I, w pobliżu placu po kościele świętoduskim. Plan składa się z siatki ulic i posesji oraz z uzupełniającej legendy. Przedstawiono na nim biegnącą na osi wschód–zachód ul. Ruską i odchodzące od niej Malowaną, po skosie w kierunku północnym oraz prostopadłe na południe ulicę Rozenkową (prawdopodobnie od nazwiska Rozenek). Przy ul. Ruskiej i Malowanej znajdowały się posesje o numerach 42, 43, 105, 106, przy czym przy numerze 105, jako podlegającej dzierżawie, zaznaczono nieruchomości oraz *Podwórze*. Obrys całości wyznaczono w narożnikach literami *e*, *f*, *g*, *h*. Przy Ruskiej i Rozenkowej położone były posesje o numerach 41, 51, 52, 105/2 oraz 317. W przypadku numeru 105/2 zaznaczono *Sadek* oraz budowlę o charakterze gospodarczym. Obrys zaznaczono w narożnikach literami *a*, *b*, *c*, *d*. Posesje sąsiadujące z wyżej wymienionymi nie zostały odnotowane na planie. Ich istnienie opisano jako *Dalszy ciąg Placów*.

¹⁷ AGAD, KRSW, sygn. 3643, s. 171.

¹⁸ APL, KWLiRGL, sygn. 265, k. 166–177v.

¹⁹ Vide o nim: <https://www.gutenberg.czyz.org/index.php?word=35847> [dostęp: 14.02.2023]; https://www.biblioteka.teatrnn.pl/Content/8741/O_dawnym_Lublinie_Szkice_z_przeszlosci_miasta.pdf [dostęp: 14.02.2023].

²⁰ APL, KWLiRGL, sygn. 265, k. 171.

Legenda na planie z 1837 r., zatytułowana *Plan sytuacyjny*, zawiera skalę wyrażoną w łokciach miary nowopolskiej, opis położenia posesji będących przedmiotem transakcji, powierzchnię pojedynczych placów oraz sumę obydwu, datację oraz podpis Konotkiewicza²¹.

Warto dodać, że do kontraktu dołączono także plan domu kapelana świętoduskiego, znajdującego się na posesji numer 105 oraz spichlerza z posesji numer 105/2²². Na osobnych kartach zamieszczono także szczegółowy opis placów i położonych na nich zabudowań²³.

W 1846 r. powstał najbardziej znany plan Łęcznej, sporządzony po pożarze miasta, który miał miejsce 10 listopada 1846 r. Zatytułowany jest *Plan Regulacyjny Miasta Łęczny*²⁴. Jego geneza związana więc była z zamiarem odbudowy zniszczonych zabudowań i ulic, jak też uporządkowania przestrzeni miejskiej nieregularnie rozrastającej się Łęcznej. Autorem planu był Inżynier Gubernialny Guberni Lubelskiej Feliks Bieczyński – postać wielce zasłużona dla lubelskiej kartografii i architektury²⁵. Plan jest jedynym całościowym i tak szczegółowym przedstawieniem miasta, nie dziwi zatem, że był przedmiotem zainteresowania historyków i wielokrotnie publikowany. Opracowania źródłowego się jednak nie doczekał. Co więcej, często błędnie interpretowano jego ikonografię, utrwalając niewłaściwy pogląd na miejsca objęte pożogą²⁶.

W źródłach pisanych nie znajdziemy informacji o pożarze z 1846 r. Dlatego jedynym jest plan pokazujący obszar zniszczeń, jakie dotknęły miasto. Jednak przedstawienie nie ogranicza się wyłącznie do ich wskazania. Na planie znajdziemy siatkę ulic, także tych, które wychodzą daleko poza centrum miasta, parcele, urządzenia miejskie, ciekі wodne, ogrody, pastwiska itp.

Przestrzeń miejską Łęcznej z połowy XIX w. można podzielić na kilka części. Pierwsza z nich to ściśle centrum z trzema rynkami, zamknięte ulicami: Kościelną, Ruską, fragmentem Nadrzeczną, Łańcuchowską (za Rynkiem III, nazwijmy ją pierwszą) i Bożniczną. Druga część skupia się przy ulicy Jagielki i Świętoduskiej. Trzecia to parcele należące do kościoła parafialnego, zawierające się w obrębie ulic: Świętoduskiej, Puchaczowskiej i Kościelnej, z wewnętrzną Zakościelną. Następna pomiędzy

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, k. 170.

²³ *Ibidem*, k. 172–175.

²⁴ APL, ZPRU, sygn. 267, Plan regulacyjny miasta Łęczny.

²⁵ Vide: <https://www.lublin.ap.gov.pl/20697-2/> [dostęp: 15.02.2023].

²⁶ R. Jop, „Dzieje bajeczne Łęcznej”. O historiograficznym powielaniu mitów w tworzeniu historii lokalnej i jej edukacji, w: *Educare necesse est – Rzeczpospolita małych Ojczyzn. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2021, s. 87–88.

ulicami: Puchaczowską, Polną i Krasnostawską. Piąta część pomiędzy Krasnostawską, Polną, Łańcuchowską (odchodzącą od Ruskiej, nazwijmy ją drugą), Ruską i pierzeją Rynku I, z wewnętrzną Średnią. Ostatnia część to posesje pomiędzy Nadrzeczną i Łańcuchowską pierwszą a skarpy nadwieprzańską. Dochodzi do tego kirkut przy Łańcuchowskiej drugiej i nieruchomości należące do cerkwi u wylotu Nadrzeczej. Posesje w obrębie Rynków I, II i III oraz niektóre poza nimi mają swoje numery. Być może więc do planu dołączony był opis zawierający nazwiska właścicieli nieruchomości.

Należy podkreślić wyrażone w innym miejscu uwagi, że pożar z 1846 r. objął Rynek II i III²⁷. Spłonęły wszystkie zabudowania znajdujące się na Rynku I i dodatkowo drugi rząd zabudowań tylnych w stosunku do niego, położonych przy ulicy Nowej. Ich czoło stanowił fragment pierzei północnej Rynku I. Na Rynku II ocalało osiem budynków. Pogorzało ponadto kilka posesji znajdujących się pomiędzy ulicą Kanałową i Rynkową oraz przy Bożnicznej. Wszystkie spalone place mają kolor tła mapy i są obwiedzione czerwoną linią. Liniami tego samego koloru zakreślono także zakres regulacji ulic miejskich.

Dosyć uporządkowana zabudowa rynków miejskich rozluźniała się, im posesje bardziej były od nich oddalone. Z taką sytuacją mamy do czynienia przede wszystkim przy ul. Kościelnej i u wylotu Bożnicznej, a także na fragmencie skarpy nadwieprzańskiej w pobliżu Rynku III. Centrum Rynku I także jest uporządkowane przestrzennie. Pośrodku usytuowany jest ratusz, odwach, a za nimi ogród, pozostałość po zabudowaniach świętoduskich. Jest to jeszcze czas, gdy obydwie posesje były od siebie oddalone, bowiem nie rozpoczęły się prace nad adaptacją ratusza na sklepy dziedzica. Jak wskazuje plan, właścicielami większości posesji znajdujących się w ścisłym centrum, które nie uległy spaleni, byli Żydzi. Ludność chrześcijańska zamieszkiwała ulicę Ruską, zachodnią i południowo-zachodnią pierzeję Rynku I, gdzie znajdowały się także zabudowania należące do dworu.

Przy ulicach: Świętoduskiej, Zakościelnej i Kościelnej (dzisiaj Lubelskiej) znajdowały się posesje świątyni parafialnej pw. św. Marii Magdaleny. Najbardziej wysunięte na wschód było pole rozciągające się wzdłuż ul. Zakościelnej. Po przeciwnej stronie przylegał do niej teren placu kościelnego, obwiedziony murem, za którym znajdował się już wtedy nieużywany cmentarz parafialny²⁸. Na samym placu zaznaczony został kościół z kaplicami, szkarpami i istniejącym jeszcze obejściem

²⁷ *Ibidem*, s. 87.

²⁸ Jego wygląd vide: Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie [dalej: AAL], Konsystorz Generalny Lubelski [dalej: KGL], sygn. Rep. 60 A, 103, k. 137v – 1748 r.

prezbiterium łączącym obydwie zakrystie²⁹. W północno-zachodnim narożniku muru stała dzwonnica³⁰. Jak wskazuje plan z 1846 r., u wylotu ul. Kościelnej znajdowała się kolejna parcela należąca do kościoła, z kilkoma budynkami, być może o charakterze gospodarczym. Natomiast po północnej stronie ul. Świętoduskiej plac z mansjonarią i dodatkowymi zabudowaniami.

Ulice odchodzące od centrum Łęcznej, tworzące sieć drożną miasta, były zabudowane w sposób regularny i uporządkowany, choć nie wszędzie zabudowa była zwarta. Na planie zaznaczono gospodarstwa domowe posadowione wzdłuż dróg, wystawione na planie prostokąta z wewnętrznym podwórkiem oraz przylegające do nich pola i ogrody. Ten typ dominował przy ul. Świętoduskiej, Puchaczowskiej, Krasnostawskiej, Średniej, Łańcuchowskiej drugiej i Polnej. Przeciwnieństwem były posesje w Rynku I, przy ul. Ruskiej (zwarta zabudowa w obydwu przypadkach), Nadrzecznej i Jagiełki. Wspomniane fragmenty miasta zamieszkiwali chrześcijanie.

Szczegółowo na omawianym planie zostały przedstawione rzeki i inne zbiorniki wodne oraz znajdujące się przy nich obiekty gospodarcze. Obydwie rzeki zostały opisane (*Rzeka Wieprz*, *Rzeka Świnka*). Wieprz poprowadzono w północnym biegu poza granice miasta, natomiast Świnkę do skraju Łęcznej, gdzie kończyły się pola położone przy ul. Jagiełki i Świętoduskiej. Zaznaczono most na Wieprzu oraz projektowaną (?) drogę stanowiącą przedłużenie ul. Podzameckiej, gdzie być może miał powstać nowy przejazd przez rzekę, przesunięty w stosunku do istniejącego. Sama ul. Podzamecka wiodła poniżej skarpy zamykającej dolinę Świnki, od ul. Kościelnej w kierunku Wieprza.

Na Świnie były w 1846 r. dwa mosty. Pierwszy niedaleko jej ujścia do Wieprza, drugi prowadził na ul. Kościelną. Na wschód od niego znajdowała się na Świnie grobla spiętrzająca i zamykająca staw, ciągnący się na wschód, aż do granic miasta. Na lewym brzegu rzeki przy grobli znajdował się młyn, po prawej tartak.

Część opisowa planu Łęcznej z 1846 r. składa się niejako z pięciu części. Po lewej stronie, pod tytułem, podano datę jego powstania oraz podstawę prawną sporządzenia wraz z powodem wydania ukazu (pożar miasta). Poniżej tego fragmentu znajduje się autograf Bieczyńskiego. Następnie formuły zatwierdzające plan i potwierdzające jego obraz ze stanem faktycznym. Po prawej stronie karty znajduje się skala i objaśnienie kolorów zastosowanych dla budowli miejskich.

²⁹ J. Tkaczyk, *Odkrycia archeologiczne przy kościele św. Marii Magdaleny w Łęcznej – mury gotyckie czy renesansowe?*, „Merkuriusz Łęczyński” 2014, nr 27, s. 8.

³⁰ Jej wygląd vide: AAL, KGL, sygn. Rep. 60 A, 103, k. 136–137v.

Podobną genezę jak w 1837 r. miał plan Łącznej powstały w 1857 r. Wolne place znajdujące się w obrębie Rynku I były obiektem zainteresowania różnych osób, również właścicieli miasta. Były zazwyczaj wykorzystywane na cele gospodarcze i handlowe. Plac po kościele szpitalnym Świętego Ducha także leżał w kręgu zainteresowań, co jednak niejednokrotnie było zarzewiem konfliktów pomiędzy kontrahentami. Jeden ze sporów toczył się u schyłku lat pięćdziesiątych XIX w. pomiędzy łączyńskim proboszczem ks. Bolesławem Wrześniewskim, jako administratorem i zarządcą funduszków kościelnych, a dziedzicem Łącznej Ludwikiem Grabowskim. Konflikt dotyczył dzierżawy fragmentu placu po nieistniejącym już na Rynku I kościele szpitalnym Świętego Ducha, przez który Grabowski chciał wytyczyć trakt dający dostęp od strony zachodniej do budowanego przez siebie bazaru ze sklepami. Bazar ten – jakbyśmy dzisiaj powiedzieli: galeria handlowa – miał się znajdować na tyłach domu dworskiego, *niewłaściwie ratuszem zwanego*. Dziedzic chciał go wydzierżawić za roczny czynsz 35 srebrnych rubli, co zostało zaakceptowane zarówno przez zwierzchnie władze diecezjalne, jak też przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych, uznających to za powiększenie funduszu kościelnego³¹. Sprawa dzierżawy skomplikowała się jednak, gdy okazało się, że Ludwik Grabowski wbrew prawu i umowie zaczął budować nowe sklepy na posiadanym gruncie, zajmując jednocześnie część cmentarza świętoduskiego oraz część przyległego do niego placu rynkowego. Przy tej okazji dowiadujemy się, że działania właściciela Łącznej konfrontowano z *planem regulacji miasta*, czyli tym, który powstał po pożarze miasta w 1846 r. Proboszcz zażądał również od Grabowskiego dowodu w postaci planu konstrukcyjnego odbudowy domu dworskiego. Dziedzic nie przedstawił go, tłumacząc się tym, że zaledwie od trzech lat jest właścicielem miasta i nie otrzymał tego dokumentu od swego poprzednika i jednocześnie teścia Leona Popławskiego. Ostatecznie sprawa zakończyła się polubownie, dziedzic pozostał w swoich prawach dzierżawy z perspektywą możliwości podjęcia rozmów z proboszczem Wrześniewskim co do objęcia dodatkowej części placu.

Integralną częścią dokumentacji toczącego się sporu był plan Rynku I z 1857 r. Barwny plan powstały na jednym arkuszu papieru przedstawia sam plac z jego zabudowaniami, odchodzące od niego ulice oraz otaczające posesje. Skala planu została wyrażona w sążniach polskich i prętach nowopolskich.

Rynek I i pobliskie ulice mają kolor bladożółty. Ich zarys oddano czerwonymi, cienkimi liniami. Przedstawiona przestrzeń została opisana, *RynekI^y*, ulice (idąc od południa zgodnie z ruchem wskazówek zegara):

³¹ APL, KWLiRGL, sygn. 828, nlb.

Krasnostawska, wychodząca z południowo-wschodniego narożnika Rynku; *Średnia*, z południowo-zachodniego, i *Ruska*, z narożnika pierzei zachodniej. Następnie na północy zaznaczono ulicę *Szynkową*, biegnącą na osi wschód–zachód, oddzieloną od Rynku zabudowaniami pierzei północnej oraz *Nową*, dochodzącą do niego od północy. Ze środka pierzei wschodniej biegła ulica *Puchaczowska*.

Pośrodku Rynku I kolorem czerwonym zaznaczono *Dawny Ratusz nateraz na kramy przerabiający się*. Jego zasięg wyznaczają litery *a, b, c, d*. Literą *e* i kolorem żółtym zaznaczono wąski klin przylegający do ratusza, który bezprawnie zajął Grabowski na nowe sklepy. Od północy do budowli przylega odwach (kolor niebieski, litera *D*), opisany po lewej stronie mapy, na jej skraju. Od zachodu do ratusza przylegał plac świętoduski (kolor zielony), wyznaczony literami *f, g, h, i*. Znajdowały się na nim: miejsce po dawnej świątyni szpitalnej (litera *A*), mieszkanie proboszcza (litera *B*) i budynek gospodarczy (litera *C*). Wszystkie są koloru szarego. Podobnie zabudowania znajdujące się wokół Rynku. W pierzei południowej były to posesje z numerami 31–36, przy ulicy Średniej z numerem 37, u jej zbiegu z Ruską z numerem 38 i z numerem 39 przy samej Ruskiej. W pierzei zachodniej położone były posesje numer 105 i 106; w północnej numer 111, 112, 115; wreszcie przy ul. Krasnostawskiej posesje numer 24–27. Przy ratuszu znajdował się dom z numerem 103.

Budynki dworskie zaznaczono na czerwono. Jeden z nich, nienumerowany, położony był w pierzei południowej. Kolejny w pierzei północnej z numerami 116 i 117. I na koniec we wschodniej, po obydwu stronach ul. Puchaczowskiej, z numerami 13–15 oraz 22–23.

Nieruchomości będące przedmiotem dzierżawy i sporu zostały opisane w treści akt. Plan nie zawiera więc legendy. Całość uzupełniają jeszcze data jego powstania i podpis wykonawcy³².

Wartość źródłowa opisanego planu Łęcznej jest dosyć znacząca. Przede wszystkim wynika ona z faktu, że po raz pierwszy w formie ikonograficznej oddano miejsce, w którym znajdował się kościół Świętego Ducha i przykościelny cmentarz. Ponadto w porównaniu do planu z 1846 r. możemy prześledzić zmiany, jakie zaszły w przestrzeni Rynku I oraz stan realizacji regulacji miasta, wyznaczonej po pożarze Łęcznej w połowie XIX w.

Ostatni ze znanych nam XIX-wiecznych planów Łęcznej pochodzi z 1890 r.³³ Powstał w związku z budową w Rynku I pompy wodnej i kanału zbierającego wodę z Rynku I oraz wspólnego dla Rynku II i III, odprowadzających ją do rzeki Wieprz. Autorem tego planu był inżynier

³² *Ibidem*.

³³ APL, ZPRU, sygn. 268, Sytuacyjnyj plan g. Lenčna.

i architekt powiatu lubartowskiego Walerian Pliszczyński³⁴. Plan powstał na jednym arkuszu papieru, jest kolorowy. Zastosowano w nim skalę wyrażoną w sążniach. Składa się z przedstawienia części miasta i fragmentu rzeki Wieprz, legendy, skali, datacji oraz podpisu wykonawcy. Wszystkie opisy sporządzone są w języku rosyjskim.

Plan z 1890 r. przedstawia Łęczną w sposób schematyczny i uproszczony. Zaznaczono na nim i opisano wszystkie Rynki (*Рынокъ 1, Рынокъ 2, Рынокъ 3*), przebieg urządzeń pompujących wodę (*Нанось*) oraz kanały (*Каналь*). Ponadto opisano dom mieszczanina Jaczyńskiego (*Додмъ Ячинскаго*), leżący przy kanale odchodzącym od Rynku I.

Zabudowania okalające rynki oraz nieznacznie oddalone od Rynku III, położone na skraju skarpy zamykającej dolinę Wieprza, przedstawione są w formie zwartych bloków, kwadratów i prostokątów, bez podziałów na parcele. Mają kolor brązowy. Kilka obiektów w Rynku I i II jest czerwonych. Prawdopodobnie są to budynki dworskie, zważywszy na ich położenie pokrywające się z tym, co znamy z wcześniejszych planów. Czerwony kolor mają także obiekty znajdujące się nad Wieprzem. Jeden z budynków w Rynku I, *vis-à-vis* dwóch dworskich, ma kolor niebieski. Nie jest to jednak odwach, raczej pozostałość po sklepach dziedzica. Ogrody położone na skarpie nadwieprzańskiej oraz dolina rzeki (*Рька Вьпжь*) oznaczone są kolorem zielonym. Ponadto na planie widzimy most na Wieprzu.

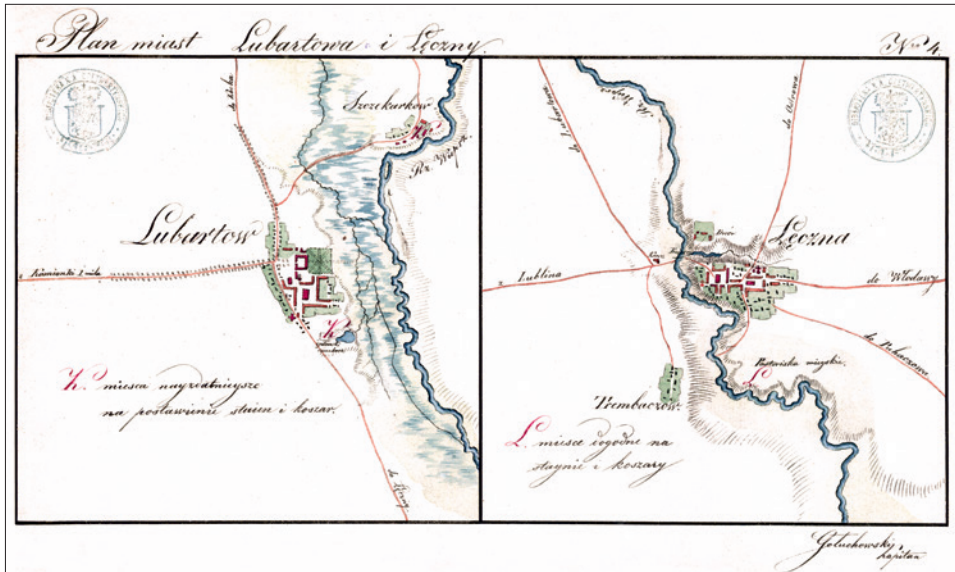
Legenda (*Ситуаціонныйплань*) informuje w trzech punktach o umieszczeniu na mapie przebiegu urządzeń dostarczających wodę i kanałów ją odprowadzających³⁵.

Kartografia Łęcznej jest dość uboga, zapewne wynika to między innymi z faktu, że miasto miało niewielkie znaczenie jako ośrodek administracyjny, gospodarczy i polityczny, dodatkowo będąc własnością prywatną. Na powstałe plany składają się przede wszystkim przedstawienia fragmentów miasta, natomiast całościowe, poza planem z 1846 r., są raczej schematyczne i uproszczone. Uniemożliwia to uchwycenie dynamiki zmian przestrzennych w rozwoju Łęcznej w okresie XIX w.

Wykonana kwerenda nie miała charakteru celowego. Była raczej wyrywkowa. Jednak ze znanej literatury oraz przeglądu zasobów archiwów nie należy się spodziewać odnalezienia planów Łęcznej jako osobnych jednostek archiwalnych. Bardziej liczyć można na to, że odnajdą się one jako załączniki do różnych spraw. Niemniej ikonografię znanych planów można skonfrontować z zachowanymi źródłami pisanymi, zarówno w celu ustalenia jej wiarygodności, jak i określenia ich wartości źródłowej.

³⁴ Vide: działalność Pliszczyńskiego: M. Kowal, *Dawne mosty Lublina nad rzeką Czechówką*, Lublin 2019, *passim*.

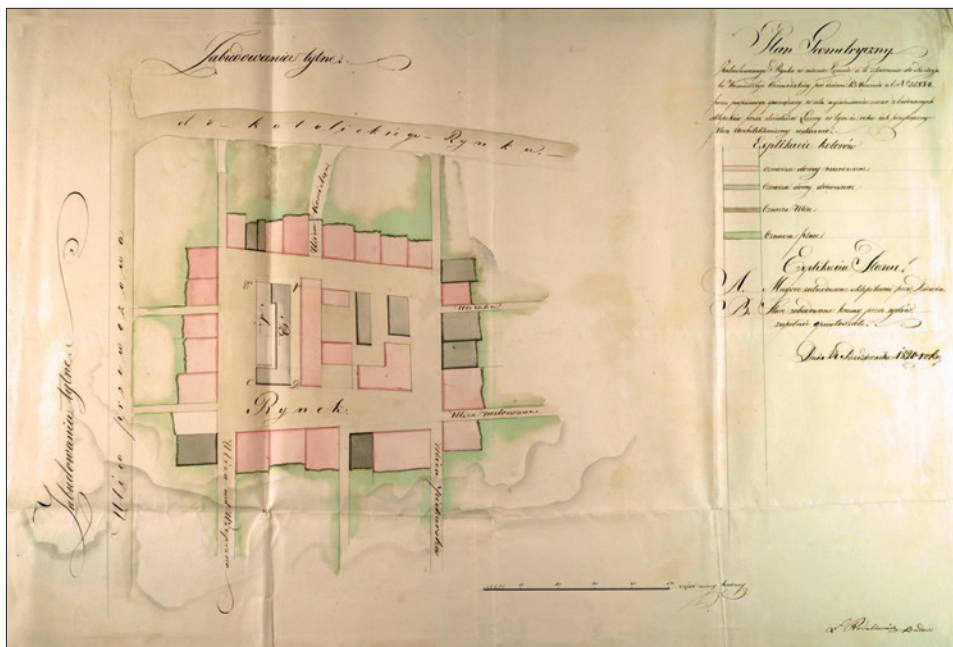
³⁵ Zbiór planów różnych urzędów, sygn. 268, *Sytuacyjny plan g. Lenčna*.

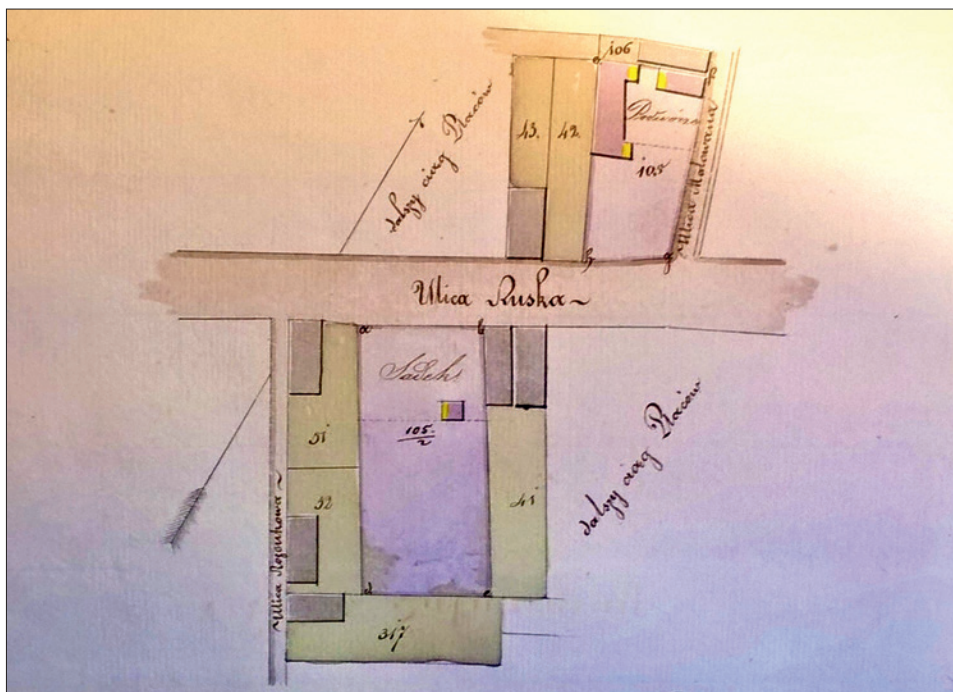
Plan Łęcznej Leopolda Gołuchowskiego, 1812 r.

Łęczna, fragment planu Leopolda Gołuchowskiego, 1812 r.

Plan Rynku II w Łęcznej, 1820 r.

Łęczna, fragment Rynku I, 1837 r.

Plan Łęcznej z 1846 r.

Plan Rynku I, 1857 r.

Plan Łęcznej, 1890 r.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie:

Konsystorz Generalny Lubelski, sygn. Rep. 60 A, 103.

Archiwum Główne Akt Dawnych:

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 3643.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Komisja Województwa Lubelskiego i Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Administracyjny, sygn. 265, 828.

Zbiór planów różnych urzędów, sygn. 267, 268.

Biblioteka Narodowa:

Magazyn Kartografii, sygn. ZZK 6940.

Printed sources (Źródła drukowane)

Przywilej lokacyjny miasta Łęcznej z 1476 roku, oprac. R. Szczygieł, J. Kus, Łęczna 1993.

Studies (Opracowania)

Bogusz M., *Miasto Łęczna w okresie Królestwa Polskiego (1815–1866)*, Łęczna 2014.

Jop R., „Dzieje bajeczne Łęcznej”. *O historiograficznym powielaniu mitów w tworzeniu historii lokalnej i jej edukacji*, w: *Educare necesse est – Rzeczpospolita małych Ojczyzn. Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2021.

Jop R., *Rozwój przestrzenny Łęcznej w średniowieczu i w okresie nowożytnym*, w: *Studia z dziejów Łęcznej*, w: *Studia z dziejów Łęcznej*, red. A. Sochacka, Łęczna 2017.

Kowal M., *Dawne mosty Lublina nad rzeką Czechówką*, Lublin 2019.

Leśniewska J.E., *Właściciele Łęcznej w okresie nowożytnym – od Noskowskich do Ludwika Grabowskiego*, w: *Studia z dziejów Łęcznej*, red. A. Sochacka, Łęczna 2017.

Liczbiniński A., Ufnalewski B., *Katalog planów miast polskich w Zbiorach Zakładu Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej*, z. VI, *Ilustrowany katalog źródeł kartograficznych do historii budowy miast polskich*, Warszawa 1962.

Pachoński J., *Gołuchowski Leopold*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960.

Plany miast w polskich archiwach państwowych, katalog, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach, Warszawa 1996.

Przesmycka E., *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*, Lublin 2001.

Szczygieł R., *Lokacja miasta Łęcznej*, w: *Studia z dziejów Łęcznej*, red. A. Sochacka, Łęczna 2017.

Tkaczyk J., *Odkrycia archeologiczne przy kościele św. Marii Magdaleny w Łęcznej – mury gotyckie czy renesansowe?*, „Merkuriusz Łęczyński” 2014, nr 27.

Websites (Strony internetowe)

https://www.biblioteka.teatrn.pl/Content/8741/O_dawnym_Lublinie_Szkice_z_przeslosci_miasta.pdf [dostęp: 14.02.2023].

<https://www.gutenberg.czyz.org/index.php?word=35847> [dostęp: 14.02.2023].

<https://www.lublin.ap.gov.pl/20697-2/> [dostęp: 15.02.2023].

https://www.pl.wikipedia.org/wiki/%C5%81ukasz_Rodakiewicz [dostęp: 13.02.2023].

NOTA O AUTORZE

Robert Jop – doktor nauk humanistycznych (2001), w latach 2002–2015 adiunkt w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii UMCS w Lublinie, obecnie pracownik Archiwum Państwowego w Lublinie. Zainteresowania badawcze: dyplomatyka, edytorstwo źródeł historycznych, genealogia, geografia historyczna. Autor książki *Środowisko urzędnicze kancelarii grodzkich w Chełmie, Lublinie i Krasnymstawie w II połowie XVII w.*, wydawca m.in. staropolskich metryk parafialnych Wojnicz i Łęcznej (2006–2007), dokumentu lokacyjnego Sandomierza (wspólnie z Tomisławem Giergielem, 2015), autor artykułów z zakresu dyplomatyki, genealogii i geografii historycznej.

ABOUT THE AUTHOR

Robert Jop – PhD (2001); in the years 2002–2015 assistant professor at the Department of Auxiliary Sciences of History of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, currently an employee of the State Archives in Lublin. His research interests: diplomatics, editing of historical sources, genealogy, historical geography. Author of the book *Środowisko urzędnicze kancelarii grodzkich w Chełmie, Lublinie i Krasnymstawie w II połowie XVII w.*; publisher of, among others, old Polish parish records of Wojnicz and Łęczna (2006–2007), and the location document of Sandomierz (together with Tomisław Giergiel, 2015); author of articles on diplomatics, genealogy and historical geography.